

Соціально-політичні проблеми людини

УДК 321.01

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЛІВ

Анатолій Романюк

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна, a_romanyuk@ukr.net

У статті проаналізовано сутність поняття “соціально-політичний поділ суспільства”. Простежено характер взаємозв’язку між соціальним і політичним поділом суспільства. Визначено індикатори, які засвідчують сформованість соціально-політичного поділу. Розглянуто основні стадії формування та основні різновиди соціально-політичних поділів.

Ключові слова: соціальний поділ, політичний поділ, соціально-політичний поділ суспільства.

Для кожного політичного суспільства, попри його зовнішню гомогенність, насправді характерні численні відмінності, які виявляються в поділах цього суспільства на різні групи. Незважаючи на особливості кожної держави, є багато спільного в засадах, на яких ґрунтуються поділи, та в основних їхніх різновидах. Як правило, підставами поділів суспільств на групи є демографічні, гендерні, економічні, етнічні, ідеологічні, культурні, мовні, освітні, расові, релігійні, територіальні тощо відмінності. Вони зумовлюють існування відомих та нових, усталених і тимчасових, антагоністичних і неантагоністичних різновидів поділів суспільства на групи. Усвідомлення наявних групових відмінностей та ліній, за якими відбуваються поділи, є важливим не лише в теоретичному, а й у практично-політичному аспекті. Цей висновок зумовлений тим, що кожен поділ, який сформувався з тих або інших причин у суспільстві, означає існування детермінованих ним принаймні двох суспільних груп, які відрізнятимуться між собою та від загалу певними характеристиками, відповідно це може бути основою існування відмінних інтересів, які стимулюватимуть дії акторів, спрямовані на обстоювання цих інтересів.

Аналізуючи суспільні поділи, традиційно звертаються до соціології, яка системно вивчає в тому числі й соціально-групову структуру суспільства. Ключовою категорією соціальної структури суспільства є верства. Цю категорію використовують для характеристики групи людей як основного елемента соціальної структури суспільства та для визначення соціального становища. Фактично, верства є елементом, частиною суспільства (яке трактують як цілісну систему), відрізняючись за певними критеріями/індикаторами від інших елементів суспільства-системи.

Політична сфера суспільства також не є цілим та однорідним утворенням, для неї характерні власні лінії поділів. Поділів у політичній сфері є багато, вони виявляються в наявності широкого спектру інституційних суб’єктів, які діють на різних рівнях, мають різне функціональне навантаження. Серед політичних

поділів найуніверсальнішими є відмінності між політичними партіями, які акумулюють у собі, крім ідеологічної складової, широкий спектр інших відмінностей.

Виділення окремо соціальної та політичної сфери має умовний характер і можливе лише на абстрактному рівні, оскільки реально вони тісно пов'язані. Виявів цієї пов'язаності є дуже багато, один з них – соціополітичний поділ.²

С. Ліпсет і С. Роккан уперше висловили та обґрунтували ідею необхідності вивчати соціополітичні поділи як поєднання партійних структур і соціальних груп у єдині соціополітичні конфігурації, які сформувалися в країнах Західної Європи ще наприкінці XIX ст. [1] Актуальність основних соціополітичних поділів для другої половини XX ст., їхній “заморожений” характер на значному обсязі конкретних матеріалів дослідили С. Бартоліні та П. Майєр [2]. Як базове поняття для політичних досліджень розглядають категорію соціополітичного поділу Ж.-Е. Лейн та С. Ерссон [3, с. 53 – 57]. Водночас М. Франклін, Т. Маккі і Х. Валлен у своєму дослідженні наголосили на зменшенні значення традиційного класового соціополітичного поділу щодо Західної Європи та Північної Америки внаслідок розвитку “багатокласовості” [4, с. 886], яку вони розглядають як цілком іншу ситуацію стосовно традиційного марксистського дихотомного класового поділу. На зменшення значення традиційних соціально-групових утворень, основаних на класових відмінностях і релігії, під час голосувань, а, відповідно, і для політики, звертають увагу О. Кнутсен та Е. Скарброугх. На їхню думку, на межі двох століть зростає актуальність ціннісних орієнтацій для індивідуального виборчого голосування, особливо у найрозвиненіших індустріально країнах [5, с. 519]. Дослідники говорять також про “збій” у безпосередній детермінованості соціальною структурою політики, одночасно зазначаючи, що для соціополітичних поділів характерні “...значна гнучкість та еластичність” [5, с. 521]. Ганс Пітер Крейсі у своїй статті пише про зменшення значення традиційних соціальних груп – робітничого класу та “старого” середнього класу, унаслідок швидкого розвитку “нового” середнього класу, який ґрунтується на бурхливому розвитку сфери послуг [6, с. 168 – 169]. Досліджуючи політичні орієнтації “нового” середнього класу, автор підкреслює також значущість релігійного, мовного та регіонального соціально-політичного поділів [6, с. 176 – 177].

Усі зазначені автори погоджуються зі значущістю категорії “соціально-політичний поділ” як інструментарію політичних досліджень. Головними питаннями, щодо яких виникають дискусії, є змістовна наповненість актуальних соціально-політичних поділів, яка здатна змінюватися під впливом багатьох чинників. І це природно.

Що ж таке соціально-політичний поділ? Польський дослідник Рішард Хербут розуміє його як “...стабільний стан поляризації політичної спільноти, у межах якої певні суспільні групи надають підтримку конкретним політичним напрямам або політичним структурам, які є представниками цих напрямів, тоді як інші суспільні групи підтримують опозиційні напрями політики або репрезентують їхні політичні партії” [7, с. 193]. Одночасно можна констатувати, що соціальних поділів існує багато в кожному суспільстві, але не всі вони в процесі власної еволюції можуть перетворитися на соціально-політичні.

Головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального поділу, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ, є виникнення зв'язку між групою та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Другим

² Близька позиція до конструкції соціополітичного поділу, на нашу думку, в Г. Алмонда, Дж. Пауелла, К. Сторма та Р. Далтона, які використовують поняття “політичний розкол” стосовно основних суспільних відмінностей, які набувають політичного характеру. Див.: Алмонд Г., Пауелл Дж., Сторм К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня [9, с. 54 – 55].

індикатором, на наш погляд, повинен бути часовий вимір – тривалість існування соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі. Оскільки поняття “тривалість” досить відносне, то стосовно соціополітичного поділу мінімальним часом, на наш погляд, має бути період у два парламентські терміни. Цей час має засвідчити, що зв'язок певної політичної партії і відповідної/них соціальної групи/груп під час одних виборів не був випадковістю або кон'юктурою і був відтворений під час наступного парламентського циклу.

Зміни, які відбуваються всередині соціальної групи та між групами за умови наявності зв'язку між групою і політичною партією, завжди матимуть політичні наслідки та політичне значення. Ці зміни здатні вплинути на стан, характеристику відповідного політичного представника, стимулювати корекцію наявного співвідношення політичних сил. Безумовно, відносини між соціальною та політичними сферами не мають механічно детерміністичного характеру, кожна зі складових має власну значну автономію, і їхній вплив обопільний.

Процес трансформації соціально-групового поділу в соціально-політичний має, на наш погляд, три стадії. На першій стадії – латентній – можемо констатувати лише наявність конкретних ліній поділу, які зумовлюють існування в суспільстві двох або більше груп, яким властиві внутрішньогрупові спільні характеристики, що вирізняють ці групи серед загалу. Громадяни ще не усвідомлюють своєї окремоті від загалу, тому цю стадію можна розглядати як латентну, або потенційну щодо конституювання соціополітичного поділу. Суть потенційності в тому, що соціально-групова диверсифікація у своєму подальшому розвитку необов'язково може призвести до оформлення відповідної політичної складової на основі цього критерію або цієї лінії поділу. Значною мірою це залежатиме від влади. Якщо вона буде здатна оперативно реагувати на зміни в соціальному середовищі незалежно від того, який вони мають характер – економічний, культурний чи якийсь інший, і оперативно знімає напруження-проблеми, що виникають, то окремі групи залишаться в просторі соціально-групових відмінностей. Якщо влада, з огляду на різні причини, не відреагує на нову ситуацію в соціальному просторі, та, відповідно, вона (проблема/ми. – А.Р.) загострюватиметься або актуалізуватиметься (цьому надзвичайно сприяє її суспільне обговорення), тоді стає можливим перехід до другої стадії. Ми змушені констатувати, що для більшості суспільних груп латентна стадія найпритаманніша, тому що немає суспільних умов, які б актуалізували наявний поділ. У кожному суспільстві конкретна людина одночасно може належати до десятків потенційних груп, але свою належність до цих груп ми усвідомлюємо досить рідко, наприклад – під час заповнення соціологічних анкет.

Для другої стадії характерне перетворення групи в собі на групу для себе, стадія пов'язана з процесом самоусвідомлення громадянами, як представниками конкретної групи, власної групової окремоті, індивідуальності. Головний індикатор цього етапу – процес ідентифікації, коли представники цієї групи чітко виокремлюють себе із загалу на основі самоідентифікації з цією групою і одночасно розуміють власні відмінності/особливі характеристики щодо інших, наявних у суспільстві груп.

Третій стадії притаманна власна інституційна складова, коли певну соціальну групу представляє конкретний політичний інститут, що обстоюватиме/реалізуватиме її інтереси, розраховуючи на підтримку цієї групи, особливо під час виборів. Така інституціоналізація може відбуватися за двома основними сценаріями. Перший – коли група в процесі власного розвитку самостійно створює організацію, яка представлятиме й обстоюватиме її групові інтереси. Другий – коли вже наявна організація, здебільшого політична партія, включить до сфери власної діяльності завдання обстоювати групові інтереси і

надалі систематично демонструватиме власну підтримку цій групі, розраховуючи на відповідну зворотну підтримку. Окреслені два види інституалізації гранично абстрактні, а реальний процес інституалізації здебільшого поєднує в різній пропорції елементи двох охарактеризованих видів. *Свідченням остаточного формування соціополітичного поділу є наявність політичних партій, які обстоюють інтереси певних соціальних груп протягом тривалого часу.*

У сучасній політологічній літературі до традиційних соціополітичних поділів належать поділи, які ґрунтуються на соціально-економічній, етномовній, релігійній і територіальній (регіональній) основах³. Зокрема, Сеймур Ліпсет та Стейн Роккан у вже згадуваній праці до основних поділів зарахували: центр – периферію, суспільство – костел, сільське господарство – промисловість та поділ на основі дихотомії “власник – робітник”. Аренд Лейпхарт у відомому аналізі демократії до головних “...тривалих протиріч, які впливають на вибори, а не є тимчасовими, швидкоплинними суперечностями,” зараховує: соціально-економічні, релігійні, культурно-етичні, місто-село, підтримка уряду, міжнародна політика та постматеріалізм” [8, с. 128]. Річард Хербут як базові соціально-політичні поділи щодо країн Західної Європи розглядає: соціально-економічні або класові, релігійні, культурно-етнічні та поділи “центр – периферія” [10, с. 51 – 61].

Розглянемо загальні характеристики традиційних соціально-політичних поділів на прикладі країн Західної Європи. Соціально-економічний, або класовий поділ уперше докладно проаналізували К. Маркс та Ф. Енгельс, які говорили про стійкий взаємозв'язок між робітничим класом та пролетарськими партіями з одного боку і буржуазією та відповідними партіями – з другого. Протягом ХХ сторіччя зміст і форма цього поділу зазнали суттєвих змін. Якщо на середину 60-х років частка робітників, зайнятих у промисловому виробництві у країнах Західної Європи, становила 42%, то на початок третього тисячоліття вона зменшилася до 26,2%. Одночасно із скороченням абсолютної частки зайнятого населення у сфері промисловості відбуваються й якісні зміни, суть яких – у зростанні рівня освіти, а, відповідно, праця стає більш високотехнологічною, що зумовлює значний рівень продуктивності та зростання рівня життя представників робітничого класу. Поза об'єктивним зменшенням міжкласових відмінностей, класовий чинник залишається одним з найдієвіших у детермінації виборчої поведінки або переважаючої підтримки певними соціальними групами конкретних політичних партій. На подальшу актуальність зв'язку між сучасним робітничим класом і відповідною робітничою (лейбористською) партією у Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії звертає увагу Р. Роуз, зазначаючи, що 50 % кваліфікованих робітників і понад 59% некваліфікованих робітників, за результатами парламентських виборів 1997 р., голосували за лейбористів [11, с. 336]. Соціополітичний поділ на соціально-економічній (класовій) основі властивий сьогодні всім без винятку державам Західної Європи. Соціальною складовою цього поділу є робітничий клас, а політичною – партії лівого спрямування. Особливістю поділу є невинне зменшення частки робітничого класу, однак низка суспільних проблем, пов'язаних зі становищем у західних суспільствах найманих працівників, ще довго сприятиме актуалізації цього поділу.

Етномовний соціополітичний поділ почав формуватися у європейських країнах наприкінці ХІХ ст., набувши значного розвитку в першій половині минулого сторіччя, коли він був властивий практично всім європейським державам. Головною його складовою була наявність у європейських країнах

³ За основу ми взяли типологію соціополітичних поділів, яку запропонував Жан-Ерік Лейн і Свант Ерссон. Див.: [3, с. 56 – 57].

значних груп етнічних меншин,⁴ які за багатьма параметрами вважали себе нерівними щодо представників корінної нації. За умов існування представницької демократії це сприяло формуванню стійкого зв'язку між цими групами й політичними партіями. Після Другої світової війни європейські держави пройшли значний розвиток, спрямований на забезпечення реального врахування інтересів різноманітних суспільних груп, у тому числі й етномовних. Сьогодні цей тип соціополітичного поділу властивий лише Бельгії, де, за інформацією 2002 р., існувало дві основні етномовні групи: фламандці, які розмовляють датською мовою і становлять 58 % загальної чисельності населення країни, та валлони, які розмовляють французькою і становлять 31% населення. Окрім того, у Бельгії проживає невелика спільнота людей, які розмовляють німецькою мовою (близько 1%), та частина населення, яка в мовному аспекті ідентифікує себе як білінгвістичне, – близько 10 %. Наявність значних етномовних груп властива багатьом європейським державам, однак тільки в Королівстві Бельгія населенню властива потужна етногруппова ідентифікація, коли громадянами Бельгії себе вважають лише 41,5 % населення, а 50,3 % валлонів і 32,5 % фламандців властива групова ідентифікація [3, с. 83]. У 60-ті роки ХХ ст. етномовні відмінності стали підставою потужного конфлікту в суспільстві, який призвів до поділу всіх політичних партій на фламандські та валлонські відповідники, цей поділ і далі залишається актуальним [12, с. 56 – 57, 308 – 311].

Соціополітичний поділ на релігійній основі почав формуватися на межі ХІХ і ХХ ст., набувши значного розвитку в першій половині минулого століття. Політичним репрезентантом конфесійних груп були християнські (християнсько-демократичні) політичні партії. Подібно до попереднього поділу, суспільно-політичні зміни, що відбулися у Європі після Другої світової війни, дали змогу зняти політичну гостроту міжконфесійного та конфесійно-суспільного протистояння. Єдиною країною, де ці протиріччя лишилися актуальними, є Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії. У Північній Ірландії 1 500 000 населення ділиться здебільшого за своєю конфесійною належністю. Дві третини становлять прихильники англіканської церкви, а одну третину – вірні католицької церкви. Відповідно, лише 29% населення цього регіону ідентифікують себе як представників єдиної держави, решта дотримується групової ідентифікації [3, с. 85]. Конфесійна ідентифікація в Північній Ірландії є своєрідною основою для національної ідентифікації. Так, англійці (вірні англіканської церкви) бачать Північну Ірландію лише як складову частину унітарної держави Сполученого Королівства, а більшість ірландців (католики) – за приєднання Північної Ірландії до Ірландської Республіки, як проміжне завдання вони висувають вимоги розширення системи регіонального самоврядування. Це спровокувало дихотомний поділ усіх політичних партій у регіоні. Політична ситуація в регіоні призвела до того, що депутати регіонального парламенту, створеного 1998 р. на підставі Акту про Північну Ірландію, поділилися на дві основні групи: юніоністів (виступають за єдине Сполучене Королівство) і націоналістів (ірландці-католики).

Регіональна основа соціополітичних поділів зазнала протягом минулого сторіччя суттєвої еволюції. Досить помітні соціополітичні відмінності для багатьох європейських країн у першій половині ХХ ст. – між містом і селом, центром і периферією – поступово втратили свою політичну складову. Сьогодні ми є свідками певного відродження регіональних рухів під впливом дії різних чинників, включаючи й інтеграційні. Найвідчутніше політична складову регіональних рухів

⁴ Під «етнічною меншиною» розуміємо етнічну/ні групу/пи, які в чисельному вимірі становлять менше половини населення за умови існування домінуючої групи корінного етносу. У період між Першою і Другою світовими війнами етнічними меншинами в Чехословаччині були німці, у Польщі – українці тощо.

властива Італії, Іспанії, Бельгії та Сполученому Королівству Великої Британії та Північної Ірландії. Водночас цей поділ під впливом послідовної демократичної політики урядів європейських країн переходить з рівня загальнонаціонального на регіональний.

Отже, можемо констатувати, що категорія “соціополітичний поділ” залишається сьогодні важливою складовою аналізу політичного життя європейських країн. Одночасно загальною тенденцією є те, що в усіх державах без винятку поступово зменшується значення традиційних соціополітичних поділів, що не заперечує можливості формування з часом нових соціально-політичних поділів.

Література:

1. Lipset S. M. & Rokkan, S. Cleavage structures, party systems and voter alignments: an introduction // S. M. Lipset & S. Rokkan (eds.) Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. – New York: Free Press, 1967.
2. Bartolini S. & Mair P. Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilization of European Electorates 1885 – 1985. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
3. Lane J. E. & Ersson S. O. Politics and Society in Western Europe. Sage Publications. – London. Thousand Oaks. – New Delhi, 1994.
4. Franklin M. N., Mackie T. T. & Valen H. (eds). Electoral Change: Responses to evolving social and attitudinal structures in western countries. – New York: Cambridge University Press, 1992.
5. Knutsen O. & Scarbrough. Cleavage politics // J. van Deth & E. Scarbrough (eds.). The impact of values. – Oxford University Press, 1995.
6. Hanspeter Kriesi. The transformation of cleavage politics. The 1997 Stein Rokkan lecture // European Journal of Political Research. – 1998. – № 33. – №2.
7. Ryszard Herbut. Podziały sociopolityczne // Studia z Teorii Polityki. –Tom I, № 1841. / Pod redakcją Andrzeja W. Jabłońskiego i Leszka Sobkowiaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996.
8. Lijphart A. Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries. – 1984.
9. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Сторм К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под. ред. М. В. Ильига, А. Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002.
10. Ryszard Herbut. Podziały sociopolityczne w Europie Zachodniej. Charakter i struktura // Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza. Pod redakcją A. Antoszewskiego i R. Herbuta. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997.
11. Роуз Р. Политическая система Англии // Алмонд Г., Пауэлл Дж., Сторм К., Дантон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. Учебное пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной. / Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002.
12. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004.

The Essence and Main Approaches to the Definition of Social and Political Cleavages

Anatoliy Romanuk

L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1,
79000 L'viv, Ukraine, a_romanyuk@ukr.net

In this article the essence of the term social and political cleavage is analyzed. The relationship between the social and political cleavages has been defined. The indicators that signify the complete formation of social and political cleavage are given. Main stages of formation of social and political cleavages are studied. Main types of social and political cleavages are defined.

Key words: social cleavage, political cleavage, social and political cleavage